

zda

Zentrum für
Demokratie
Aarau

Centre for Research on Direct Democracy c2d | UZH
Allgemeine Demokratieforschung | UZH
Politische Bildung und Geschichtsdidaktik | PH FHNW

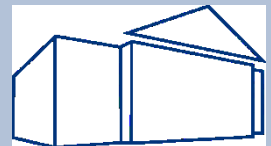
Mesiras per mantegnair e per promover la lingua e la cultura rumantscha e taliana en il chantun Grischun

Rapport d'evaluaziun per incumbensa dal UFC

Corsin Bisaz, Emilienne Kobelt, Caroline Rausch, Michael Strebel,
Andreas Glaser, Daniel Kübler

31 da mars 2019

www.zdaarau.ch

Survista introductiva

L'object da questa evaluaziun, ch'è vegnida fatga dal Center per democrazia Aarau (ZDA), è las mesiras per mantegnair e per promover la lingua e la cultura rumantscha e taliana en il chantun Grischun. Sa basond sin la cunvegna da prestaziun tranter l'Uffizi federal da cultura (UFC) ed il chantun Grischun per mantegnair e per promover la lingua rumantscha e taliana funghescha il UFC sco incumbensader. Il studi serva per l'ina sco basa da decisiun en vista a la perioda da promoziun 2021–2024, per l'otra duain ses resultats vegnir integrads en la resposta al postulat Semadeni (15.4117) «Allegra, Romanisch und Italienisch sollen leben!» ch'è vegnì acceptà dal Cussegl naziunal ils 28 da settember 2017. Il rapport d'evaluaziun cuntogna ina bilantscha davart la situaziun actuala dal rumantsch e dal talian en lur territoris linguistics tradiziunals ed en l'ulteriura Svizra e mussa pussaivladads adequatas per meglierar ils instruments da promoziun. Excluz è vegnì il tema da la promoziun da las medias, che gioga bain ina rolla decisiva per il mantegniment e per l'ulteriur svilup d'ina lingua minoritara, ch'è però l'object d'auters projects parallels currentes.

Las evaluaturas ed ils evaluaturs han concepì in catalog da dumondas davart l'utilitad e davart l'adequatezza da las mesiras prendidas. Quel sa referescha a las mesiras ch'il chantun Grischun e las organisaziuns linguisticas sustegnidas han prendì en il rom da la cunvegna da prestaziun respectiva per promover la lingua. A maun da quest questunari èn vegnidas interrogadas tut en tut 54 personas che appartegnan a la societad civila rumantscha e taliana en il chantun Grischun sco er en l'ulteriura Svizra. La schelta n'è betg represchentativa en il senn statistic, ma igl è vegnì fatg atenziun da resguardar las differentas premissas da personas (regions linguisticas, vegliadetgna, schlattaina) sco er las diversas opiniuns en la politica da linguas. Per cumplettar il maletg cumplexiv èn vegnidas fatgas silsuenter 11 intervistas cun expertas ed experts, cun represchentantas e represchentants da las instituziuns involvidas, cun scienziadas e scenziads sco er cun politicras e politichers. Dals resultats finals respectivs han las evaluaturas ed ils evaluaturs deducì recumandaziuns per mauns dal UFC per concepì e per realisar en il futur las mesiras per mantegnair e per promover la lingua rumantscha e taliana en il chantun Grischun.

L'evaluaziun ha mussà che la situaziun da las duas minoritads linguisticas sa differenziescha fermamain. Areguard la lingua rumantscha exista gia a vista mesauna il privel d'ina periclitaziun existenziala. La lingua rumantscha sco lingua uffiziala, lingua da lavur e lingua da mintgadi vegn chatschada enavos respectivamain schizunt remplazzada dal tudestg gia en ses territori da derasaziun tradiziunal. I dat vischnancas rumantschas che sa preschentan en l'internet exclusivamain per tudestg, cuntrari a lur lingua communal uffiziala.

En cas dal talian na vai percunter betg per il mantegniment da la lingua, il talian è anc adina per gronda part incontestadamain lingua uffiziala, lingua da lavur ed oravant tut er lingua da mintgadi en il territori talian tradiziunal. La sfida la pli gronda per il talian sa mussa anzi en la relaziun da las singulas pledadras e dals singuls pledaders cun las autoritads chantunalas e cun manaschis parastatals, e pia en il fatg da daventar ina lingua uffiziala equivalenta en l'entira administraziun dal chantun Grischun. Quai fiss per exempel il cas, sche personas da lingua taliana na vegnissan betg pli discriminadas tar la recrutaziun da persunal e sch'il talian fiss ina lingua da lavur en l'administraziun chantunala sco er en manaschis parastatals.

Sco deblezza generala sa demussa l'execuziun da la lescha da linguas dal chantun Grischun ch'è atgnamain formulada a favur da las minoritads. En spezial il chantun Grischun, che ha la responsabladad principala per il mantegniment e per la promoziun dal rumantsch e dal talian en il Grischun, surpiglia sia responsabladad mo en moda esitanta.

In ulteriur punct debel localisescha l'evaluaziun en il sector fitg impurtant da l'instrucziun linguistica. Differentas personas deploreschan ch'ils meds d'instrucziun rumantschs e talians n'hajan betg la medema qualitat sco ils meds d'instrucziun tudestgs, ed ultra da quai che quels cumparian savens pir cun retard. A las scolas medias vegnia l'instrucziun da rumantsch e da talian scursanida u schizunt stritgada, quai renviond als custs ed a la mancanza da personas d'instrucziun. La «chadaina da furmaziun» da l'instrucziun da rumantsch e da talian saja en differents lieus interrupta u almain pli satiglia. Il privel è real, che cunzunt las enconuschientschas dal rumantsch sa reduceschan vinavant, che main personas d'instrucziun rumantschas vegnan scoladas e ch'il rumantsch svanescha plaun a plaun.

Las evaluaturas ed ils evaluaturs dattan las suandantas quatter recumandaziuns principalas:

Sco emprim èsi necessari – pervia da la situaziun linguistica precara dal rumantsch – d'impunder meds finanzials en moda concentrada en il sector da furmaziun. Quel vegn valità sco sector central per il mantegniment da la lingua. En quest connex èsi il pli impurtant da garantir ina purschida nuninterrupta da l'instrucziun da rumantsch davent da las canortas d'uffants pitschens fin a l'università. Per pudair tegnair quint da la mobilitad sociala creschenta sto il model da scolinas e da scolas primaras bilinguas (Cuir, Domat) vegnir extendì sin ulteriuras vischnancas tudestgas.

Sco segund ston vegnir prendidas mesiras ordaifer il territori da derasaziun tradiziunal dal rumantsch. Er qua stat la promoziun da purschidas da furmaziun en il center, en spezial la gestiun da scolas bilinguas rumantsch/tudestg – betg mo en il territori tudestg dal chantun Grischun, mabain er en auters chantuns da lingua tudestga.

Sco terz sto vegnir rinforzada la plurilinguitad da l'administraziun chantunala. Damai che bleras Grischunas talianas e blers Grischuns talians èn monolings, èsi in basegn indispensabel da rinforzar l'acceptanza ed il diever dal talian en l'administraziun chantunala sco er en manaschis parastatals. Las collavuraturas ed ils collavuraturs da lingua tudestga da l'administraziun chantunala duain perquai cuntanscher megras enconuschientschas dal talian, e candidatas e candidats da lingua taliana na duain betg vegnir dischavantagiads perquai ch'i mancan enconuschientschas dal tudestg. En mintga uffizi duessan esser represchentadas tut las trais linguas uffizialas uschia, che las collavuraturas ed ils collavuraturs pon garantir sezs la communicaziun a bucca ed en scrit en tut las trais linguas uffizialas.

Sco quart duain il chantun e la Confederaziun reponderar lur governance en quest sector. Bain è la cunvegna da prestaziun sa cumprovada sco med per promover la lingua, ma la construcziun da la controlla dals meds finanzials federals cun duas cunvegns da prestaziun concepidas ina suenter l'autra cuntengan il privel che la responsabladad strategica ed operativa en il sector da la promoziun linguistica daventa intransparenta. Las cunvegns da prestaziun duain esser concepidas en furma pli concreta che fin ussa, e las singulas mesiras e cumpetenzas ston mintgamai vegnir fixadas en moda precisa. Per garantir l'implementaziun coordinada da las mesiras adattadas en la pratica sto la cunvegna da prestaziun prevair in monitoring pli ferm.